

Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв

Кафедра дошкільної та початкової освіти

«Сенсорне виховання дітей раннього віку»

Навчально-методичний посібник для вихователів дітей
дошкільного віку, студентів спеціальності «Дошкільна освіта»,
батьків та всім хто цікавиться питанням сенсорного
виховання
дітей раннього віку

Чернігів 2019

УДК: 159:373.2.922

Рецензенти:

Міненко А.О. – доктор педагогічних наук, професор, заступник декана з навчальної роботи факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

Олексієнко В.В. – завідувач закладу дошкільної освіти № 26 м. Чернігова

Кошель В.М. Сенсорне виховання дітей раннього віку: навч.-метод. посіб. для вихователів дітей дошкільного віку, студентів спеціальності «Дошкільна освіта» та батьків / В.М. Кошель – Чернігів: ФОП Баликіна О.В., 2019 – 160 с.

Матеріали навчально-методичного посібника присвячені актуальній проблемі дошкільної освіти – сенсорному вихованню дітей раннього віку. У посібнику проаналізовано науково-педагогічна література з проблеми сенсорного виховання дітей дошкільного віку; подано методичні рекомендації, дидактичні матеріали та цікавий додатковий матеріал щодо проблеми сенсорного виховання дітей раннього віку.

Навчально-методичний посібник адресовано вихователям дітей дошкільного віку, студентам спеціальності

«Дошкільна освіта», батькам та всім хто цікавиться питанням сенсорного виховання дітей раннього віку.

© Кошель В.М. 2019 р.

ЗМІСТ	Стор.
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	7
1.1. Аналіз науково-педагогічної літератури щодо проблеми сенсорного виховання дітей дошкільного віку в педагогічній теорії та практиці.....	7
1.2. Особливості сенсорного розвитку дітей раннього віку.....	12
1.3. Планування роботи з сенсорно-пізнавального розвитку дітей раннього віку в закладах дошкільної освіти.....	22
1.4. Засоби реалізації сенсорного виховання в системі освітньої діяльності в закладах дошкільної освіти.....	25
1.5. Орієнтовний розподіл тематичних тижнів.....	29
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ЩОДО СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ.....	33
2.1. Конспекти занять для сенсорного розвитку дітей раннього віку.....	33
2.2. Ігри для дітей раннього віку.....	90
2.3. Ігрові вправи для сенсорного розвитку дітей раннього віку.....	131
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ.....	135
3.1. Експрес-діагностика для контролю проведеної роботи.....	135

3.2. Поради й рекомендації для батьків щодо сенсорного розвитку дітей раннього віку в сім'ї.....	140
3.3. Методичні розробки для вихователів щодо сенсорного розвитку дітей раннього віку.....	145
ЛІТЕРАТУРА.....	157

ВСТУП

В умовах сучасних соціально-економічних перетворень в Україні зростають вимоги до виховання та навчання молодого покоління. Однією з провідних тенденцій розвитку сучасної системи освіти є необхідність забезпечення умов її якісного оновлення, адекватного соціокультурним і економічним потребам суспільства. Саме тому одним з основних завдань основних завдань сучасної дошкільної освіти – створення умов для своєчасного повноцінного фізичного, психічного та духовного розвитку кожної дитини, формування її життєвих компетентностей.

У Базовому компоненті дошкільної України (2012 р.) уперше виділено окрему освітню лінію «Сенсорно-пізнавальний розвиток дитини дошкільного віку». Наказом МОН України від 20.04.2015 № 446 «Про затвердження гранично допустимого навчального навантаження на дитину у дошкільних навчальних закладах різних типів та форми власності» встановлено кількість занять із сенсорного розвитку з дітьми 3-го року життя – двічі на тиждень. Усе це свідчить про необхідність удосконалення роботи щодо сенсорного розвитку дітей раннього віку на новому якісному рівні.

Важливо зазначити, що реалізація завдань сенсорного виховання передбачає наявність у педагогічних професій широкого спектра професійно-педагогічних та методичних

умінь і навичок, які зможуть забезпечити всебічний і гармонійний розвиток особистості. І великою мірою професія вихователя дітей дошкільного віку якраз і передбачає це.

Видатні зарубіжні вчені в галузі дошкільної педагогіки (Ж. Декролі, М. Монтессорі, Ф. Фребель), а також відомі представники вітчизняної дошкільної педагогіки та психології (О. Запорожець, С. Русова, Н. Сакуліна, Є. Тихесва, О. Усова, М. Щелованов та ін.) вважали, що сенсорне виховання спрямоване на забезпечення повноцінного всебічного розвитку дошкільників.

Проте аналіз практики роботи закладів дошкільної освіти свідчить, що більшість вихователів усвідомлює важливість набуття досвіду організації сенсорного виховання дітей раннього віку як умови успішної професійної діяльності. Проте значна кількість фахівців дошкільної освіти визнає, що процес сенсорного виховання дітей раннього віку здійснюється нецілеспрямовано. У більшості сучасних програм навчання і виховання дітей дошкільного віку відсутні завдання із сенсорного виховання й розвитку дитини, а їх реалізація відбувається стихійно і не систематизовано в окремих напрямках роботи вихователів дітей дошкільного віку, спрямованих на розумовий розвиток дитини, розвиток мовлення, ознайомлення з довкіллям. Усе це переконливо доводить необхідність вивчення змісту, визначення умов та засобів організації сенсорного розвитку дітей раннього віку.

Як бачимо, сенсорне виховання дітей раннього віку є актуальною педагогічною проблемою, вирішення якої має важливе значення як для майбутнього фахівця, так і суспільства в цілому.

Саме тому, важливість теоретичного розв'язання проблеми сенсорного виховання дошкільників, визначення найбільш ефективних педагогічних засобів її вирішення й зумовили розробку для вихователів дітей дошкільного віку, студентів спеціальності «Дошкільна освіта» та батьків навчально-методичного посібника «Сенсорне виховання дітей раннього віку».

У пропонованому навчально-методичному посібнику систематизовані теоретичні й методологічні основи сенсорного виховання, приділено увагу різним аспектам сенсорного виховання дітей раннього віку. Представлена система роботи з сенсорного розвитку дітей раннього віку з урахуванням вимог сучасної нормативно-методичної бази. Практичні матеріали складені на основі вимог Базового компонента дошкільної освіти України, легко адаптуються до концептуальних засад чинних державних програм навчання та виховання дітей раннього віку. Представлені матеріали спрямовані на полегшення планування та проведення освітньо-виховної роботи з сенсорного розвитку для педагогів дошкільних закладів, які працюють із дітьми раннього віку. Запропоновано сучасні форми роботи з батьками та педагогами закладів дошкільної освіти.

Автор висловлює щирю подяку рецензентам: Міненко Антоніні Олексіївні – доктору педагогічних наук, професору, заступнику декана з навчальної роботи факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка та Олексієнко Вікторії Вікторівні – завідувач закладу дошкільної освіти № 26 м. Чернігова, які уважно прочитали рукопис і зробили цінні рекомендації, врахування яких сприяло удосконаленню даного навчально-методичного посібника.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Аналіз науково-педагогічної літератури щодо проблеми сенсорного виховання дітей дошкільного віку в педагогічній теорії та практиці

Сучасний етап розвитку дошкільної освіти характеризується пошуком нових підходів у педагогічній теорії та практиці. Національною доктриною розвитку освіти в Україні XXI століття, Базовим компонентом дошкільної освіти визначено, що особливої уваги потребує розвиток дитини як особистості, яка формується, засвоєння нею всього розмаїття досягнень суспільства та здатності використовувати набуті знання, уміння та навички в самостійній пізнавальній і творчій діяльності.

Учені (Л. Венгер, О. Запорожець, М. Монтесорі, Є. Тихеева) наголошують, що сенсорне виховання є одним з головних завдань дошкільного виховання, напрямом, який впливає на успішність подальшої соціалізації й навчання дитини. Саме дошкільний вік є найбільш сприятливим для вдосконалення діяльності органів чуття, що забезпечують повноцінні й різнобічні уявлення про довкілля. Учені одним із центральних моментів розвитку сприймання визначають засвоєння і використання сенсорних еталонів (В. Аванесова, Л. Венгер, Н. Ветлугіна, Л. Журова, О. Запорожець, В. Зінченко).

Серед багатьох шляхів і засобів сенсорного виховання дошкільників психологи (Л. Божович, Є. Ігнат'єв, В. Мухіна), педагоги (З. Богуславська, В. Інжестойкова,

Т. Комарова, Є. Корзакова, Н. Сакуліна, О. Усова, Є. Фльоріна) визначили образотворчу діяльність як найбільш сприятливу для розвитку органів чуття дитини. Особливості навчання дітей дошкільного віку малювання, ліплення, аплікації, конструювання відображено в працях Р. Арнхейма, Г. Григор'євої, Т. Доронової, Н. Дяченко, В. Інжестойкової, Т. Казакової, А. Казарян, Н. Кириченко, Т. Комарової, В. Косминської, В. Котляра, Г. Лабунської, І. Ликової, Б. Маршак, Ю. Полуянова, Л. Редькіної тощо.

Зокрема, досліджено особливості формування виразного образу в малюнках дітей (Т. Буянова, А. Лукашкова, О. Мельникова, О. Чекунова), особливості формування творчості в роботі з різноманітними матеріалами (О. Брикіна, В. Захарова), навчання дошкільників основ композиції (Г. Підкурганна), оволодіння кольором як засобом виразності (Л. Пантелєєва, А. Розмислова), формування проектно-художніх уявлень (А. Івершинь), взаємозв'язок образотворчої діяльності дошкільників з розвитком їхнього мовлення (О. Вепрева, Т. Постоян, Г. Савостіна), пізнавальна діяльність (Ю. Демидова, Л. Котлярова) тощо.

Доведено, що сенсорне виховання виступає обов'язковим складником розвитку дитини, яка потребує усвідомлених дій з боку вихователів, що підтверджується наявністю значної кількості методичного та практичного матеріалу (Д. Альтхауз і Е. Дум, Л. Артемова, А. Бондаренко, Л. Васильєва, Н. Венгер, Т. Доронова, В. Котирло, С. Кулачківська, С. Ладивір, З. Максимова, Л. Олійник, Е. Пілюгіна, Л. Сисуєва).

Особлива роль у сенсорному вихованні дітей дошкільного віку належить природі. Пізнання природного

оточення спочатку здійснюється чуттєвим шляхом: за допомогою слуху, зору, дотику, нюху.

У будь-яку пору року діти відчують радість від безлічі відчуттів, які дає природа. Як важливо надати їм можливість повніше відчутти всі ці приємні, радісні моменти! Зануритися в атмосферу природи можна тільки на якусь мить, але ця мить для сенсорного розвитку дітей є дуже важливою. Так, у лісі, парку малята вчаться розрізняти забарвлення осіннього листя: у берези воно лимонного кольору, у верби – зеленувато-жовтого, в осики – червоного або лілового. Побачене сприймається яскравіше, якщо запропонувати дітям послухати голоси птахів, шум вітру, шерех листя, що опадає тощо.

Більшість дітей реагують на нові, гострі відчуття бурхливими рухами: бігають, стрибають, валяються на траві, кричать, верещать, сміються. Така реакція є природною, вона повинна проявитися. Діти затівають різноманітні ігри: бігають навколо дерев, ховаються за ними, обіймають руками стовбури, збігають із пагорка. Особливо приваблює дітей вода: вони занурюють у струмок руки, кидають гілки й стежать, як вони спливають за течією. Із трав, плодів, коренів, піску, води готують «страви».

Легко й охоче малята засвоюють назви квітів, трав, каменів. Таке безпосереднє спілкування з природою допомагає дітям знаходити їх, орієнтуючись за формою, будовою, запахом, вологістю, гладкістю, пухнатістю.

Чим більше органів чуттів «задіяно» в пізнанні, тим більше ознак і властивостей виділяє дитина в досліджуваному об'єкті, явищі, отже, багатшими стають її уявлення. На основі таких уявлень виникають розумові процеси, уява, формуються естетичні почуття.

Важко переоцінити значення розвитку сенсорно-перцептивної сфери дошкільника. Сенсорний розвиток є фундаментом розумового розвитку дитини. Вивченням проблеми сенсорного розвитку та сенсорного виховання займалися багато видатних вітчизняних та зарубіжних педагогів і психологів.

Сенсорне виховання – це система педагогічних впливів, спрямованих на формування способів чуттєвого пізнання та вдосконалення відчуттів та сприйняття. Сенсорне виховання має дуже важливе значення для всебічного розвитку дитини. О. Усова відзначала, що 9/10 всього розумового багажу дітей дошкільного віку складають результати діяльності органів чуття. Видатні педагоги – Ф. Фребель, М. Монтесорі, О. Декролі, К. Ушинський, Є. Тихеева, С. Русова відзначали його як одну з основних сторін дошкільного виховання.

Видатний чеський педагог, автор книги «Велика дидактика» Я. Коменський (1592-1670) розглядав розумове виховання як важливий засіб формування особистості дитини. Необхідною умовою розумового розвитку, на його погляд, є розвиток чуттєвих основ мислення: пізнання починається з відчуття, відчуття передає пам'яті образи дійсності, яка зберігає їх протягом усього життя. Починати навчання він рекомендував не зі словесного пояснення про речі, а з реального спостереження за ними. У процесі розумового виховання важливу роль відіграють відчуття й уявлення, думки і слова, мова і дії.

Засновник дитячого садка Ф. Фребель (1782-1852) виходив з необхідності використовувати різноманітні ігри для розвитку органів чуття дітей, ознайомлення їх із природою, життям людей, підготовки до школи. Цій меті він підпорядковував дидактичний матеріал, призначений для

формування уявлень про форму, величину, просторові відношення, числа, – так звані дари, а також систему занять та ігор, спрямовану на розвиток сенсорики. Дитина, на його думку, наділена, крім основних інстинктів, інстинктом пізнавальним, дослідницьким, який є основою навчальної діяльності. У дошкільному віці розвиток прагнення до пізнання повинен реалізовуватися через безпосереднє споглядання предметів навколишнього світу.

Є. Водовозова (1844-1923) вважала, що процес сенсорного виховання має відбуватися одночасно з розвитком вищих психічних функцій, пізнавальних процесів, з якими пов'язаний розвиток мислення, мовлення, пам'яті. Дитину слід вчити усвідомлено сприймати навколишній світ, розвивати спостережливість. «Якщо вихователь не зумів зробити цього в ту пору, коли у дитини лише починає пробуджуватися спостережливість до навколишнього, яка має таке величезне значення для психологічного життя людини, то розумові здібності дитини поступово притуплюються, і, ставши школярем, вона буде байдуже дивитися на світ».

М. Монтесорі (1870-1952) розглядала сенсорний розвиток як важливу складову формування особистості: без розвинутих органів чуття не може бути інтелекту і вихованої людини. Чуттєве сприймання є основою розумового і морального життя. Метод М. Монтесорі не просто вказує дитині на якості предметів і явищ навколишнього світу, а дає можливість самостійно набувати знання і відкривати свій внутрішній світ, що значно важливіше, ніж повідомлення з боку дорослих. Система сенсорного виховання М. Монтесорі включала поняття «сенсорна культура дитини». Матеріал, розроблений М. Монтесорі,

побудований так, щоб розвивати окремі сфери відчуттів, вчити слухати тишу і звуки, розрізняти кольори, форму, вагу та інше. Цінність згаданої системи виховання полягає у тому, що дидактичний матеріал у ній – не самоціль, а засіб.

Система сенсорного виховання М. Монтесорі була високо оцінена С. Русовою, яка сама розглядала розвиток органів чуття як перший крок до самостійної свідомості дитини.

Л. Венгер поділив процес сенсорного виховання у дошкільному віці на підготовчий етап (перші три роки життя) та систематичне засвоєння дитиною сенсорної культури.

Психолог і дитячий дефектолог О. Венгер (1923-2004) в 1977 році захистила докторську дисертацію на ступінь доктора психологічних наук на тему «Сенсорний розвиток і сенсорне виховання аномальних дітей дошкільного віку (глухих, слабчочуючих і розумово відсталих)».

О. Запорожець, О. Усова вказували на те, що основним у формуванні сенсорних здібностей дітей є навчання їх узагальненим способам обстеження предметів, перенесення засвоєних способів дій в нові умови, на нові предмети. Це дає можливість дітям самостійно орієнтуватися в різноманітних властивостях нових предметів... .

3.2. Поради й рекомендації для батьків щодо сенсорного розвитку дітей раннього віку в сім'ї

Сенсорний розвиток дитини – це важливий процес для гармонійного розвитку дитини. Як же організувати його вдома? Хочемо дати вам декілька порад щодо того, у які ігри без особливих витрат можна пограти з дитиною вдома.

1. Коли дитина йде мити руки, спитайте її, які в неї зараз руки, які вони стануть потім. Старайтеся, щоб малюк використовував у мовленні слова сухий, мокрий.

2. Гра «Саморобні пазли». Розріжте на три (потім на більше) частини будь-яку предметну картинку, листівку. Спочатку зберіть картинку разом з дитиною, а потім запропонуйте їй зібрати самостійно.

3. Гра «Пустотливі мишенята». Візьміть будь-яку картинку, листівку, світлину з журналу, книги (зображення повинне бути зрозумілим дитині), виріжте з неї квадрати, круги, трикутники. Розкажіть дитині коротеньку казочку про пустотливих мишенят, які прогризли в картинці дірки, через що ви ніяк не можете її зібрати. Далі запропонуйте дитині закрити дірки на картинці фігурами, які з неї вигризли миші.

4. «Гарне намисто». Виріжте з цупкого паперу намистини круглої та квадратної форми. Намистини можуть бути одного кольору або різного. Посередині в намистин виріжте невеликі отвори, щоб туди вільно проходив шнурок. Запропонуйте дитині зібрати намисто для мами (для ляльки).

1 варіант. Усі намистини одного кольору, нанизуються по черзі: круг, квадрат.

2 варіант. Усі намистини різного кольору; чергування кольорів дитина обирає сама. У процесі діяльності запитуйте, якої форми намистина, якого кольору.

5. Гра «Помалюємо». Наклейте на чистий аркуш паперу зображення предметів, тварин і попросіть дитину з'єднати їх лініями. Інше завдання: прикріпіть аркуш до столу і покладіть на нього кубик, а потім попросіть малюка штовхати цей кубик олівцем. Олівець залишає на папері слід – покажіть його маляті.

6. Гра «Заплющ очі». На прогулянці, після шумних ігор, присядьте з малюком на лавку і спробуйте пограти в таку гру. Оберіть три будь-які предмети, наприклад, пір'їнку, маленький камінець та листок. Нехай малюк обере один із цих об'єктів і водить ним угору і вниз по вашій руці доти, доки ви з заплющеними очима не визначите за відчуттями, що це за предмет. Тепер черга дитини заплющити очі. Візьміть один із предметів та водить ним по руці, поки маля не відгадає, що це.

7. Дорогою з дошкільного закладу зверніть увагу дитини на колір неба, форму хмаринок; роздивіться листя восени, як іскриться на сонці сніг узимку тощо.

8. «Незвичайне намисто». Ця гра допоможе дитині краще запам'ятати кольори, форми; спонукає до проявів творчості. Разом з дитиною приготуйте спочатку тісто: змішайте 1 склянку кухонної солі дрібного помолу, 1 склянку муки, 0,5 склянки холодної води, залиште на 3 години в холодильнику. Разом з дитиною зліпіть кульки діаметром 3-4 см та за допомогою трубочки для коктейлів зробіть отвори. Залиште для висихання. Разом з дитиною за бажанням розфарбуйте кульки в різні кольори та вигадайте історію «Хто вдягне наше намисто?».

9. «Неслухняні олівці». З часом удома накопичується багато різних олівців. Пропонуємо гру, яка не лише допоможе дитині запам'ятати назви кольорів, а й розвине

навички охайності. Візьміть різнокольорові пластикові стаканчики (буде краще, якщо батьки разом з дитиною обклеять стаканчики самоклеїним папером) та запропонуйте дитині покласти кожен олівець у його будинок-стаканчик. Для розвитку пізнавальної активності дитини можна створити «проблемну» ситуацію: запропонувати стаканчики синього, червоного та зеленого кольорів, а олівці червоного, рожевого, синього, блакитного, зеленого та різні відтінки. Дайте дитині можливість самостійно зробити висновки.

10. Гра «Веселий кухар». Ця гра допоможе дитині засвоїти поняття «солодке», «солоне», «кисле», «гірке» тощо, а також назви овочів та фруктів. На тарілочку нарежте невеличкі шматочки овочів та фруктів (апельсин, яблуко, груша, огірок, морква тощо). Запропонуйте дитині заплющити очі та пригостіть її шматочком. Спитайте дитину: «Який смак? Як називається те, що ти куштував?»

11. Гра-дослід «Крижані кубики». З таємничим виглядом дорослий дістає з холодильника два кубики льоду: один собі, другий дитині – і пропонує потримати кубик у долонях. Запитайте в дитини: «Який він? (Твердий, холодний, мокрий, став рідким.) Куди подівся кубик? (Дайте дитині можливість відповісти самостійно.) Як знову зробити кубик?»

12. Гра «Знайди такий самий». Виріжте сім великих та сім маленьких кружечків різних кольорів із цупкого картону. Розкладіть перед дитиною зі словами: «Ці кружечки різні. Чому?» Обговоріть розмір і кольори. Запропонуйте дитині вибрати та покласти до коробочки тільки:

- великі кружечки (якщо дитині складно, прикладіть один до одного два великих кружечки та поясніть, що це однакові; так само продемонструйте великий і малий кружечок, і хай дитина зробить висновок, що вони різні);

- маленькі;
- червоні (дитина повинна навчитися виконувати інструкцію);
- зелені;
- знайти великий і червоний тощо.

Якщо гра припаде дитині до смаку, пропонуємо ускладнити її, додавши квадрати і трикутники.

13. Гра «Весела геометрія». Приготуйте п'ять кружечків і п'ять квадратів, перемішайте їх. З'ясуйте разом з дитиною, чим вони різняться, і запропонуйте розкласти фігури на дві групи.

Варіанти: трикутник і квадрати, зірочка і прямокутник тощо.

14. Гра «Маша і ведмідь». Приготуйте набір різних предметів парами «великий – маленький». Наприклад, по дві ложки, чашки, тарілки, іграшки, серветки, хустинки, гудзики, книжки тощо. Запропонуйте гру: «До нас у гості прийшли Маша і Ведмідь. (Якщо немає іграшок, роздрукуйте з Інтернету портрети казкових героїв.) У нас є різні речі. Як ти гадаєш, які з них підійдуть Маші, а які ведмедеві?» Дайте дитині можливість самій дійти висновку, що Маші потрібні маленькі речі, а ведмедю – великі. Під час гри постійно промовляйте вголос свої дії та спонукайте до цього дитину: «Це маленька ложка для Маші, а велика ложка – для ведмедя. Це велика іграшка для ведмедя, а маленька – для Маші» тощо.

15. Розвивальна гра «Великі і малі». У цю гру можна гратися всією родиною, перетворивши оселю на місце пригод. Запропонуйте змагання: хто більше знайде в оселі парних великих і малих предметів. Наприклад: велика каструля – маленька каструля, велике ліжко – маленьке

ліжко, великі татові черевики – маленькі синочкові, велика шафа – маленька шафа, великий олівець – маленький олівець тощо.

Увага! Дайте дитині можливість «перемогти».

16. Гра «Незвичайні олівці». Приготуйте два олівці – великий і маленький. Розкажіть дитині, що це незвичайні олівці, бо великий малює великі предмети, а маленький – маленькі. Візьміть великий аркуш паперу і проведіть довгу смужку. Дитина бере маленький олівець і поряд проводить коротку. Дорослий малює велике коло, дитина – маленьке тощо. Гра залежить від графічних здібностей дитини, проте дорослий повинен пам'ятати, що в дитини раннього віку ще не сформована дрібна моторика, тому не можна вимагати від маляти якісних малюнків, а слід заохочувати до малювання, яке є основою для формування графічних та творчих здібностей.

17. Гра «Піжмурки». Приготуйте набір парних (великий – малий) геометричних фігур (круг, трикутник, прямокутник, овал). Запропонуйте «заховати» маленькі фігури за великими з практичним показом, накривши маленький кружечок великим. Якщо в дитини це виходить легко, ускладніть гру, запропонувавши сховати під кружечок трикутник, під квадрат – кружечок. Потім запитайте, чи запам'ятала дитина, хто за ким сховався.

18. «Чарівна торбинка». Зробіть із цупкої тканини невеличку торбинку.

Варіант 1. Дитина складає в торбинку предмети, різні на дотик (іграшка, м'ячик, клубочок ниток, кубик, ложка тощо – залежно від можливостей дитини). Потім навпомацки бере якийсь предмет у торбинці, описує, не дивлячись, його властивості і називає цей предмет.

Варіант 2. Дитина отримує торбинку з набором предметів і на дотик угадує, що туди поклали.

Варіант 3. Дитині дають якийсь предмет (наприклад гудзик). Потім дитина отримує наповнену речами торбинку і навпомацки знаходить у ній такий самий предмет, виймає, порівнює.

19. Гра «Веселка». Усім гравцям роздають кольорові кружечки і пропонують знайти в оселі предмети такого самого кольору. Дитина може прикладати свій кружечок до речей, щоб ідентифікувати кольори.

3.3. Методичні розробки для вихователів щодо сенсорного розвитку дітей раннього віку

Особливості сенсорно-пізнавального простору в роботі з дітьми раннього віку (семінар для вихователів)

Мета: підвищення фахової компетентності вихователів, які працюють із дітьми раннього віку, щодо створення сенсорно-пізнавального простору» в освітньо-виховну роботу з дітьми.

Завдання: визначити ключові поняття сенсорного розвитку дітей раннього віку, особливості їхнього розвитку, зміст роботи з сенсорного виховання з дітьми раннього віку; вправляти педагогів у визначенні методів та прийомів формування в дітей раннього віку основ сенсорно-пізнавальної компетенції; розвивати вміння вихователів працювати у групі, толерантно відстоювати власну точку зору.

Обладнання: на аркуші формату А3 намальовані або наклеєні п'ять кольорових сходинок; кольорові стікери на

клейкій основі, ручки, фломастери, папір; мультимедійне обладнання; бейджики трьох кольорів (для поділу на команди); аркуші формату А4 й А3; магнітна дошка, магніти; ножиці, кольоровий папір на самоклеїній основі.

План семінару

1. Організаційний блок. Повідомлення теми семінару. Вхідне анкетування. Психологічна гра «Кольорові сходинки» (1-ша частина).

2. Теоретичний блок. Доповідь на тему: «Особливості сенсорного розвитку дітей раннього віку». Співповідь на тему «Формування знань про сенсорні еталони в дітей раннього віку».

3. Практичний блок. Перегляд відкритої форми роботи з дітьми. Огляд виставки ігрових посібників із сенсорного розвитку дітей раннього віку. Інтерактивні ігри з педагогами.

4. Рефлексійний блок. Вправа на рефлексію «Мікрофон по колу». Вправа «Кольорові сходинки» (2-га частина). Підбиття підсумків. Вихідне діагностування.

Хід семінару

1. Організаційний блок

Методист (завідувач) повідомляє тему семінару, нагадує правила поведінки на семінарі:

1. Кожна думка має право на існування.
2. Обговорюємо сказане, а не людину.
3. Ми всі – партнери.

Далі керівник пропонує всім присутнім заповнити анкету вступного діагностування (додаток 1) і обрати бейджик того кольору, який подобається.

Психологічна гра «Кольорові сходинки»

Проводить практичний психолог.

Мета: визначити сподівання й очікування учасників щодо семінару. Час виконання: 5 хв.

Опис вправи. Учасники обирають по одному стікеру та пишуть на них свої сподівання, по черзі озвучують їх та наклеюють на нижню сходинку.

2. Теоретичний блок

Керівник знайомить присутніх із доповіддю на тему «Особливості сенсорного розвитку дітей раннього віку». Доповідь супроводжується показом відповідних слайдів – ілюстрацій до тез доповіді.

ДОПОВІДЬ НА ТЕМУ: «ОСОБЛИВОСТІ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ»

На другому році життя, якщо створені всі необхідні умови, у дитини спостерігається інтенсивний розвиток сенсорних здібностей, які визначають рівень сприйняття.

До 2-х років сприйняття стає більш точним і усвідомленим у зв'язку з опануванням таких функцій, як порівняння, зіставлення. На цьому рівні сенсорного розвитку в дитини формується вміння правильно виділяти властивості предметів та впізнавати предмети за комплексом властивостей.

Характерною рисою сенсорного розвитку, особливо в період від 1,5 до 2-х років є предметність сприйняття. Так, дитина орієнтується у формі предметів, коли за зразок виступають слова – назви цих предметів. Наприклад, предмети круглої форми – це і м'ячик, і куля, і колесо.

Характерним є виділення властивостей знайомих конкретних предметів, а не ряди основних сенсорних еталонів.

Спеціально створені умови – у процесі проведення занять і в повсякденному житті – дозволяють забезпечити накопичення різноманітних зорових, слухових, дотикових вражень, формувати елементарні уявлення про основні різновиди величини (великий – маленький), форми (круг, квадрат, трикутник, овал, прямокутник), кольори (червоний, оранжевий, жовтий, зелений, синій, чорний, білий). У результаті стає можливим формувати вміння виділяти різноманітні властивості предметів, орієнтуючись на колір, форму, величину, звуки, фактуру тощо. А швидке включення сенсорних систем є однією з ключових здатностей людини, основ її потенційного розвитку.

У нормі діти з народження розрізняють усі кольори спектру і навіть деякі відтінки, проте враховувати колірну характеристику предметів під час дій з ними малятам складніше: колір неможливо визначити на дотик, він доступний лише для візуального спостереження.

Для дітей 3-го року життя, якщо для цього створені необхідні умови, характерний пришвидшений темп сенсорного розвитку. У цей віковий період сенсорне виховання, з одного боку, є, як і раніше, основним напрямом розвитку, а з другого боку, всі інші напрями розвитку базуються на сенсорній основі.

Потреба пізнання, тією чи іншою мірою сформована в дитини 3-го року життя, в основному спрямована на обстеження величини, форми, фактури предметів, співвіднесення частин.

Дитина на 3-му році життя намагається чіткіше наслідувати зразок, поданий дорослим. Тепер малюк,

отримавши дидактичний матеріал, із задоволенням розглядає його, слухає пояснення дорослого, розуміє, чого від нього хочуть, і лише потім починає діяти, дотримуючись інструкції дорослого.

Більш досконалою стає координація рухів рук під контролем зорового аналізатора, що дозволяє виконувати такі завдання, як гра з мозаїкою, будівельними наборами, малювання пензликом та олівцем.

На третьому році життя завдання сенсорного розвитку значно ускладнюється. Це пов'язано з загальним психофізичним розвитком, передусім із початком формування нових видів діяльності (ігрової, елементарної продуктивної діяльності тощо).

У зв'язку з цим необхідно створити умови для інтенсивного накопичення різноманітних уявлень про колір, форму, величину, фактуру, віддаленість предметів і явищ як у процесі спеціально організованих ігор-занять, так і в повсякденному житті. При цьому важливо, щоб уявлення про сенсорні властивості та якості предметів були не лише різноманітними, а й систематизованими.

Після 3-х років основне місце в сенсорному вихованні займає ознайомлення дітей із загальноприйнятими сенсорними еталонами та способами їх використання. Зважаючи на різкий стрибок у розвитку мовлення, необхідно врахувати потяг дітей до відтворення за зразком дорослого слів (назв форм, кольору) та самостійного їх уживання.

У результаті систематичної роботи з сенсорного виховання дітей раннього віку у них формуються вміння та навички, які свідчать про відповідний рівень розвитку сприйняття.

Практичні здобутки дітей на час закінчення раннього віку

1. Грукують предмети за кольором, формою, величиною при виборі з чотирьох варіантів.

2. Співвідносять різнорідні предмети за кольором, формою, величиною, фактурою, вибираючи з чотирьох варіантів.

3. Упізнають у різноманітті кольорових плям предмети і явища, які мають характерну колірну ознаку (сніг, трава).

4. Упізнають у плямах різної величини ведмедя і ведмежа, кішку і кошеня.

5. Визначають різноманітні предмети за їхніми характерними сенсорними ознаками (ліс, море, сонце, вогники).

6. Активно використовують предметні назви для позначення форми (цеглина, м'яч, куля, огірок).

7. Активно використовують предметні назви для позначення кольору (трава, апельсин, помідор, сонечко).

8. Добирають предмети необхідної форми для розвитку самостійної сюжетної гри (вантажать на машину кубики певного кольору).

Співдоповідь «Формування знань про сенсорні еталони у дітей раннього віку». Доповідь супроводжується показом відповідних слайдів – ілюстрацій до тез доповіді. Далі – обговорення доповідей, відповіді на запитання.

ДОПОВІДЬ НА ТЕМУ
«ФОРМУВАННЯ ЗНАТЬ ПРО СЕНСОРНІ
ЕТАЛОНИ
В ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ»

Сенсорний розвиток – це розвиток у дитини процесів сприйняття та уявлень про предмети й явища навколишнього світу. Дитина з’являється на світ із готовими органами чуттів: у неї є очі, вуха, її шкіра наділена чутливістю, яка дозволяє відчувати предмети, тощо. Це лише задатки для сприйняття навколишнього світу. Щоб сенсорний розвиток відбувався повноцінно, необхідне цілеспрямоване сенсорне виховання. Дитину треба навчити розглядати, слухати, обстежувати на дотик, тобто сформувати в неї перцептивні дії. Проте побачити предмет, обстежити його дотиком недостатньо – необхідно визначити співвідношення виявлених властивостей і якостей даного предмета із властивостями та якостями інших предметів.

Для цього дитині потрібні мірки, з якими можна порівняти те, що вона сприймає цієї миті. За допомогою загальноприйнятих мірок – еталонів, які склалися історично, порівнюють, зіставляють результати сприйняття. Це системи геометричних форм, шкала величин, міри ваги, звуковисотний ряд, спектр кольорів тощо. Усі ці еталони потрібно засвоїти дитині.

Сенсорне виховання – це основа пізнання світу, першою сходинкою якого є чуттєвий досвід. Успішність розумового, фізичного, естетичного виховання значною мірою залежить від рівня сенсорного розвитку дітей, тобто від того наскільки досконало дитина чує, бачить, відчуває оточуюче. Чим менша дитина, тим більше значення в її житті має чуттєвий досвід.

У ранньому віці ще немає можливості та необхідності знайомити дітей із загальноприйнятими сенсорними еталонами, повідомляти їм систематичні знання про властивості предметів. Проте виховна робота з дітьми раннього віку повинна готувати основу для подальшого засвоєння еталонів. Її треба будувати таким чином, щоб діти могли пізніше легко засвоїти загальноприйняті ідентифікацію та групування властивостей.

Сенсорний розвиток є невід'ємною частиною естетичного розвитку. Якщо людина здатна розрізняти відтінки кольорового спектра, різноманітність смаків, ароматів, звуків, вона повною мірою сприймає красу навколишнього світу і насолоджується нею. Якщо ж досвід сенсорного розвитку людини невеликий, це негативно вплине на розвиток її уяви.

Значення сенсорного розвитку дитини для її майбутнього життя ставить перед педагогами необхідність використання найбільш ефективних прийомів і методів сенсорного виховання, яке має бути спрямованим на формування в дитини сенсорної культури.

Сенсорна культура дитини – результат засвоєння нею сенсорної культури, створеної людством. Тому такого великого значення набуває формування в дітей уявлення про сенсорні еталони – загальноприйняті зразки зовнішніх властивостей предметів.

У дошкільному закладі дитина вчиться малювати, ліпити, конструювати, знайомиться з явищами природи, починає освоювати основи математики та грамоти. Опанування знань і вмінь в усіх цих напрямках потребує постійної уваги до зовнішніх і внутрішніх властивостей предметів. Так, для того щоб отримати на малюнку схожість із зображуваним

предметом, дитина має досить точно відзначити особливості його форми, кольору, матеріалу.

Засвоєння сенсорних еталонів – тривалий і складний процес, який не обмежується рамками дошкільного дитинства, який має свою основу. Засвоїти сенсорний еталон зовсім не означає навчитися правильно називати ту чи іншу властивість об'єкта. Необхідно мати чітке уявлення про різновид кожної властивості і, головне, вміти користуватися такими уявленнями для аналізу й виокремлення властивостей різноманітних предметів у різних ситуаціях. Інакше кажучи, засвоєння сенсорних еталонів – це адекватне використання їх як одиниць вимірювання під час оцінки властивостей об'єктів.

У процесі дій із предметами дитина вчиться розрізняти їхню форму. Малюка необхідно навчити таких дій, під час яких він міг би зрозуміти, що від уміння визначити форму залежить результат його діяльності. Тому перші ігри та вправи повинні ґрунтуватися на практичних діях, які потребують опори на форму предметів, тому що дитина може ще не виділяти форму візуально і не знати її назви.

Пізніше дитина виокремлює форму візуально. Спочатку робить це не досить точно, перевіряючи за допомогою іншого способу – примірювання. Лише на основі тривалого використання спроб та примірювання в найрізноманітніших ситуаціях і на різних об'єктах у дитини може сформуватися повноцінне зорове сприйняття форми, уміння виокремлювати її з предмета і співвідносити з формою інших предметів.

Найбільш успішно сенсорні здібності розвиваються в продуктивній діяльності, зокрема в конструюванні. Тут сенсорні процеси здійснюються не ізольовано від діяльності, а в ній самій. Така діяльність розкриває великі можливості

для сенсорного виховання в широкому його розумінні. Конструюючи, дитина не лише вчиться розрізняти зовнішні якості предмета, зразка (форму, величину), у неї розвиваються пізнавальні та практичні дії. У конструюванні дитина, окрім зорового сприйняття якостей предмета, практично розбирає зразок на деталі, а потім збирає їх у модель (так здійснюється аналіз та синтез).

Існує кілька обов'язкових етапів (за Л. Венгером) знайомства дитини з різними властивостями предметів.

1 етап. Накопичення сенсомоторного досвіду (накопичення відчуттів на основі операцій із предметом).

2 етап. Формування уявлень про різні властивості предметів.

3 етап. Ознайомлення з загальноприйнятою системою сенсорних еталонів та засобами їх використання.

4 етап. Розвиток аналітичного сприйняття (тобто сприйняття предмета як поєднання елементів, із яких він складається, зв'язків між цими елементами).

Розвиток сенсорного сприйняття в ранньому віці впливає на мислення, розвиток мовлення, подальше естетичне сприйняття навколишнього світу, уяву, та як наслідок, – творчі здібності дитини. Лише тільки тонко відчуючи, помічаючи найменші відтінки кольорів або звуків, дитина здатна по-справжньому насолодитися красою музичного чи художнього твору, а пізніше і створити його самостійно!

3. Практичний блок

Перегляд форми роботи з дітьми (безпосередній перегляд або відеофільм). Педагоги діляться за кольорами бейджиків на три команди (команд може бути дві і більше, залежно від кількості педагогів).

Вправа «Мозковий штурм»

Мета: актуалізувати знання педагогів щодо методологічних основ сенсорного виховання дітей раннього віку.

Час проведення: 15 хв.

Опис вправи. Кожна команда отримує завдання розкрити такі блоки роботи з сенсорного виховання дітей раннього віку:

- 1-ша команда – значення сенсорного виховання дітей раннього віку;
- 2-га команда – зміст сенсорного виховання дітей раннього віку;
- 3-тя команда – особливості сенсорного виховання дітей раннього віку;

Вихователі за групами обговорюють і записують відповіді на аркуші А3. Потім по одному представнику від команди по черзі презентують свої відповіді. Інші групи можуть доповнювати. Керівник семінару підбиває підсумки.

Вправа «Незвичайний глосарій»

Мета: актуалізувати знання термінів та їхніх тлумачень.

Час проведення: 10 хв.

1. Сенсорне виховання	А. Чуттєвий образ явища чи предмета, який у цьому мить не сприймається органами чуттів, але був сприйнятий раніше в тій чи іншій формі. На підставі таких уявлень людина може описувати властивості предмета чи явища, якого в даний момент немає перед нею.
2. Перцептивні дії	Б. Здатність організму регулювати рівень чутливості залежно від сили подразника (сильний чи слабкий).
3. Сенсорний розвиток	В. Спеціально організований педагогічний процес, спрямований на формування в дітей уявлень про сенсорні еталони, їхні властивості та просторові відношення.

4. Сенсорні еталони	Г. Зразки якостей предметів, створені людством у процесі суспільно-історичного розвитку.
5. Сенсорне уявлення	Д. Розвиток у дитини процесів сприйняття та уявлень про предмети і явища навколишнього світу, уявлень про зовнішні властивості предметів (їхні форму, колір, величину, положення в просторі, а також запах, смак та ін.).
6. Сенсорна адаптація	Е. Структурні одиниці процесу сприймання в людини, які забезпечують свідоме перетворення сенсорної інформації, що забезпечує побудову образу, адекватного предметному світу.

Опис вправи. Керівник семінару нагадує, що неможливо обговорювати будь-який напрям педагогіки, не знаючи при цьому відповідних термінів і їхніх тлумачень. Кожна команда отримує однаковий набір розрізаних карток. На одних написані терміни, на інших – їхні тлумачення. Завдання: з'єднати терміни з тлумаченнями.

Потім групи по черзі називають варіанти пар. Інші команди погоджуються або заперечують і висловлюють свої думки.

Вправа «Виступ на батьківських зборах»

Мета: дати можливість вихователям разом підготувати виступ для батьків; спонукати їх до прояву творчості, креативності.

Час проведення: 10 хв.

Опис вправи. Керівник семінару зазначає, що сенсорне виховання неможливе без активної участі батьків. Саме від умінь вихователя зацікавити їх цією роботою, донести до них значущість сенсорного виховання дітей раннього віку залежить рівень активності батьків.

Завдання: приготувати для батьків коротку презентацію (2-3 хв) про значення сенсорного виховання з використанням саморобної наочності.

Вправа «Кольорова казка»

Мета: дати можливість вихователям проявити свій творчий потенціал, креативність.

Час проведення: 10 хв.

Опис вправи. Кожна команда отримує набір із семи слів.

1- ша команда: червоний, круглий, великий, твердий, довгий, кислий, веселий.

2- га команда: жовтий, квадратний, маленький, пухнастий, короткий, солодкий, сумний.

3- тя команда: синій, овальний, теплий, м'який, широкий, солоний, радісний.

Завдання: скласти коротеньку казкову історію для дітей, бажано сенсорного напрямку, використовуючи вказані слова в будь-якій послідовності.

4. Рефлексійно-практичний блок Вправа «Мікрофон по колу»

Мета: сприяти обміну досвідом між присутніми педагогами щодо сенсорного виховання дошкільнят.

Опис вправи. Педагоги по колу передають мікрофон і розповідають про свої педагогічні цікавинки з заданої теми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемова Л. В. Пріоритети в підготовці педагогів дошкільного профілю / Л. В. Артемова // Дошк. виховання. – 2002. – № 2. – С. 7-9.

2. Архипова Е.А. Сучасний дитячий садок / Е.А. Архипова // Посібник для педагогів дошкільних установ. – Мн .: НМЦентр. 2000. – 88 с.

3. Базовий компонент дошкільної освіти : затверджено наказом МОН, молоді та спорту 22 травня 2012 р. за № 615 / [наук. керівник А.М. Богуш; авт. кол.: Богуш А.М., Беленька Г.В., Богініч О.Л. та ін.]. – К. : «Слово», 2012. – 26 с.

4. Беленька Г. В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання : монографія / Г. В. Беленька. – К. : Світич, 2006. – 304 с.

5. Богуш А. М. Підготовка студентів до здійснення наступності дошкільної і початкової ланок у системі безперервної освіти / А.М. Богуш // Наука і освіта. – 2009. – № 4. – С. 61–63.

6. Варган В. П. Сенсорний розвиток дошкільнят, – Мн .: БрДУ, 2007. – 195 с.

7. Гавриш Н. В. Орієнтація на розвиток суб'єктності студента у процесі підготовки професійно компетентних фахівців з дошкільної освіти / Н.В. Гавриш, О.Н. Сущенко // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Бердянськ, 2007. – Вип. 3. – С. 44-49.

8. Давидчук А. Дошкольный возраст: развитие элементарных математических представлений /А. Давидчук// Дошкольное воспитание, Мн .: НМЦентр. 1997, №1.

9. Дитина в дошкільні роки: освітня програма / Наук. кер. К. Л. Крутій.– Запоріжжя, 2010.– 46 с.

10. Эльконин Д. Б. Детская психология / Д.Б Эльконин // Учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по спец. Психологи – М.: Академия, 2004. – 383

11. Екжанова Е. А. Коррекционно-развивающее обучение и воспитание. Программа дошкольных образовательных учреждений компенсирующего вида для детей с нарушением интеллекта. / Е.А. Екжанова, Е.А. Стребелева // – М.: Просвещение, 2005. – 272 с.

12. Катаева А. А. Дошкольная олигофренопедагогика. / А.А. Катаева, Е.А. Стребелева // – М.:Владос, 2001.– 134с.

13. Кошель В. М. Розвиток творчої особистості дошкільника в умовах ДНЗ / В.М. Кошель, А.П. Кошель // Вісник Чернігівського держ. пед. ун-ту. – Чернігів, 2009. – Вип. 68. – С. 66-70.

14.Кривоніс М. Л., Дроботій О. Л. Образотворча діяльність. Ранній вік. / М.Л. Кривоніс, О.Л. Дроботій // – Х.: Вид-во «Ранок», 2015. – 160 с.

15. Малікова Ю. В. Сенсорне виховання в сучасній теорії і практиці дошкільної освіти / Ю. В. Малікова // зб. наук. праць. – Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2005. – № 3–4. – С. 154-159.

16. Малікова Ю. В. Дидактична гра як засіб засвоєння старшими дошкільниками системи сенсорних еталонів / Ю. В. Малікова // Дни науки – 2007. – Т. 5. – С. 43-45.

17. Сазонова А.В. Загальнотеоретичні основи природничо-математичної освіти дітей дошкільного віку. / А.В. Сазонова Навчальний посібник для студентів спеціальності «Дошкільна освіта». – К.: Видавничий дім «Слово», 2010. – 248 с.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

КОШЕЛЬ ВІТАЛІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри
дошкільної та початкової освіти
Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка.

**«СЕНСОРНЕ ВИХОВАННЯ
ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ»**

Підписано до друку 23.08.2019 р. Формат 60x90/16
Обсяг 6,9 друк. арк.
Наклад 20 прим. Зам. 1361

ФОП Баликіна О.В.
м. Чернігів, пров. 1-го Травня, 2а
Тел.: (0462) 610-424
0462print@ukr.net